

ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ АДВОКАТА ТА СУДУ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА

DEONTOLOGICAL PRINCIPLES OF INTERACTION OF A LAWYER AND COURT IN THE PROCESS OF JUDICIAL PROCEDURE

Хотинська-Нор О.З.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
науковий консультант*

*Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

У статті викладено результати наукового аналізу окремих деонтологічних засад взаємодії адвоката та суду в процесі здійснення судочинства. Увагу приділено дослідженню змісту принципу взаємної поваги адвоката та суду в судовому процесі. З'ясовано, що першочергово цей принцип ґрунтується на їх природних правах людини. Водночас він характеризується рядом особливостей, зумовлених статусом професій судді й адвоката. На підставі аналізу європейських стандартів і вітчизняних норм наведено приклади прояву взаємоповаги суду й адвоката у судовому процесі.

Ключові слова: адвокат, суд, судовий процес, судочинство, принцип поваги, етичні засади.

В статье изложены результаты научного анализа некоторых деонтологических основ взаимодействия адвоката и суда в процессе осуществления правосудия. Уделено внимание исследованию содержания принципа взаимного уважения адвоката и суда в судебном процессе. Установлено, что в первую очередь этот принцип основывается на их естественных правах человека. В то же время он характеризуется рядом особенностей, обусловленных статусом профессий судьи и адвоката. На основании анализа европейских и отечественных норм приведены примеры проявления взаимоуважения суда и адвоката в судебном процессе.

Ключевые слова: адвокат, суд, судебный процесс, судопроизводство, принцип уважения личности, этические основы.

The article presents the results of scientific analysis of individual deontological principles of interaction between counsel and court during proceedings. Attention is paid to study of content of mutual respect principle between counsel and court during a trial. It is found that this principle is primarily based on their natural human rights. At the same time, it is characterized by several features caused by status of the judge's and counsel's professions. Examples of the demonstration of mutual respect between counsel and court during a trial are given based on the analysis of European standards and domestic standards.

Key words: lawyer, court, litigation, legal proceedings, principle of respect for the person, ethical principles.

Постановка проблеми. Інститути суду й адвокатури є невідмінними компонентами функціонування держави, яка прагне відповідати характеристикам правової, проголошуючи людину, її права та свободи основною соціальною цінністю. Незважаючи на плюралізм думок щодо правової та соціальної природи цих інститутів, ми переконані у єдності мети їх функціонування як складових частин єдиного процесу реалізації функції правосуддя в суспільстві. Як слушно зауважує з цього приводу С.В. Прилуцький, філософсько-правова природа «правосуддя» триєдина. Вона становить взаємозв'язок (боротьбу та єдність) обвинувачення, захисту й остаточного судження (рішення) та виражається у логічній формулі (теза → антитеза = синтез, або ж обвинувачення → захист = судження/рішення/). Відсутність, ігнорування, поглинання або підміна одного з елементів унеможливує механізм об'єктивного та неупередженого судження. Тим самим змагальна природа судочинства створює умови та правила, за яких активна діяльність з обвинувачення та захисту делегується сторонам процесу – прокурору (потерпілому) та захиснику (обвинуваченому). Суд, прокуратура, адвокатура виступають самостійними інститутами правосуддя [1, с. 289–290].

Водночас, об'єднані єдиною метою, суддя й адвокат, які репрезентують інститути суду й адвокатури,

в судовому процесі відіграють різні ролі, взаємодіючи на основі певних правил, принципів і норм.

Стан опрацювання. Окремі питання взаємодії адвоката та суду вивчали такі вітчизняні правники, як Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфоломеева, Т.Б. Вільчик, В.Г. Гончаренко, С.В. Гончаренко, С.О. Іваницький, М.А. Погорельський, С.В. Прилуцький, О.Д. Святоцький, О.Г. Яновська та ін. Проте принципи такої взаємодії в судовому процесі залишилися недостатньо дослідженими, що зумовлює активізацію наукового пошуку в цій сфері та визначає актуальність зазначеної роботи.

Враховуючи множинність принципів взаємодії адвоката та суду у судовому процесі, у цій публікації ми обмежимося аналізом лише окремих деонтологічних засад, які є визначальними у досягненні ефективності здійснення судочинства, що й зумовлює мету нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. На важливості взаємодії та суттєвій ролі співпраці між різними сторонами, зацікавленими в належному відправленні правосуддя, неодноразово наголошується у документах Консультативної ради європейських суддів (далі – КРЕС), яка зазначає, що дотримання спільних правових принципів та етичних цінностей усіма фахівцями, що беруть участь у судовому процесі, є обов'язковою умовою належного відправлення правосуддя [2].

Саме КРЕС виокремлює дві сфери відносин між суддями й адвокатами:

– з одного боку, відносини між суддями й адвокатами, які походять від процесуальних принципів і правил у кожній країні та прямо впливають на ефективність і якість судочинства;

– з другого боку, відносини суддів та адвокатів, що випливають із професійної поведінки цих професій, де є потреба у взаємній повазі до обов'язків один одного та в конструктивному діалозі [3].

Вбачається, що в площині національного законодавства першій сфері відповідають універсальні принципи судочинства, закріплені в Основному Законі держави та процесуальних кодексах, а другій сфері – засади здійснення професійної діяльності, відображені у відповідних етичних кодексах: Кодексі суддівської етики [4] та Правилах адвокатської етики [5].

Очевидно, що етичні принципи для адвокатів і суддів різняться. Однак окремі з них є спільними, особливо це стосується взаємодії та поведінки у судовому процесі. Наприклад, на думку КРЕС, спільними для суддів і адвокатів є такі етичні принципи, як: дотримання закону, професійна таємниця, честь і гідність, повага до сторін, професіоналізм, справедливість та взаємоповага [6].

Водночас не всі наведені положення є правовими принципами у їх класичному розумінні. Не вдаючись до наукової полеміки, що існує з приводу розмежування чи ототожнення термінів «принципи» і «засади», які ми використовуємо для цілей цієї публікації як синоніми, зазначимо, що більшість підходів до тлумачення поняття «принципи права» пов'язані з їх розумінням як закріплених у формах права основоположних, найстабільніших підвалин, що характеризуються високим рівнем узагальнення та виражають сутнісні риси права загалом або його окремого сегмента [6].

У своїх поглядах на сутність і ознаки принципів права науковці розділилися на дві групи: тих, які сповідають легістський підхід, обстоюючи позицію, згідно з якою найсуттєвішою ознакою принципів права є їх регулятивність (нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий, владний характер [7]), і тих, хто обґрунтовує можливість існування принципів права поза писаним, позитивним правом, доводячи, що покладені в основу принципів права ідеї не обов'язково мають бути закріплені у визначних державою джерелах права (природничо-правова концепція).

Як слушно з цього приводу зазначає С. Іваницький, історія правової науки залишила нам у спадок безліч ідей, але небагато принципів. Кожен принцип розпочинається з ідеї, проходить цей етап, але не всі ідеї перетворюються на принципи, залишаючись у сфері буденного чи наукового мислення. Чи буде обґрунтованою позиція практика, який у процесі правозастосування посилається на ідею, що не підтверджена реальними нормами права? Оче-

видно, що базові для сучасного права вимоги правової визначеності ставлять під сумнів можливість прикладної реалізації окремих природно-правових поглядів [6].

Підтримуючи наведені аргументи, у своєму дослідженні вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі тих деонтологічних засад, які безсумнівно належать до принципів взаємодії адвоката та суду в судовому процесі. Таким є принцип взаємоповаги, у т. ч. поваги до честі та гідності, який визначає спрямування всього судового процесу, поведінки всіх його учасників.

Принцип взаємоповаги, у т. ч. поваги до честі та гідності, у здійсненні судочинства першочергово впливає із конституційних положень, які проголошують, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Цей постулат належить до загальнознайомих фундаментальних цінностей світової спільноти, знаходячи своє нормативне вираження у міжнародних правових актах: Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Загальній декларації прав людини 1948 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У національному процесуальному законодавстві цей принцип текстуально закріплено лише в ЦПК України та КПК України. Зокрема, ст. 5 ЦПК України передбачає здійснення правосуддя на засадах поваги до честі і гідності, ставлячи в обов'язок судді поважати честь і гідність усіх учасників цивільного процесу. КПК України однією із засад кримінального провадження визначає повагу до людської гідності, яка повинна бути забезпечена під час кримінального провадження. Водночас КАС України, безпосередньо не виокремлюючи такий принцип, передбачає, що суд у вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8). Принцип верховенства права також визначено одним із принципів здійснення адвокатської діяльності відповідно до ст. 4 Закону України «Про адвокатуру».

Наше звернення до принципу верховенства права є не випадковим, оскільки, попри численні і різноманітні тлумачення цієї концепції, повага до прав і свобод людини, а звідси – і взаємоповага один до одного в судовому процесі, є обов'язковим і безспірним елементом поняття «верховенство права» [8]. Крім того, засада взаємоповаги учасників судового процесу виводиться із норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка загалом підпорядкована принципу верховенства права та має безпосередній зв'язок із поняттям справедливого суду.

Таким чином, взаємоповага, у т. ч. повага до честі та гідності один одного, як засада взаємодії адвоката та суду в судовому процесі, першочергово ґрунтується на їх природних правах людини.

Повага є морально-етичною категорією. Це морально-етичний принцип, який вимагає ставлення

до іншої людини як до особистості. Це таке ставлення, коли враховується поняття людської гідності. Повага – це визнання співрозмовника рівним собі самому. Повагу доповнює пошана, тобто визнання особистих чеснот індивіда і його належності до певної спільноти. Розвинуте почуття поваги до інших – це одна з найважливіших людських рис [9].

Поважати один одного в судовому процесі для судді й адвоката означає шанобливо ставитися та гідно поводитися стосовно один одного у вчиненні процесуальних дій відповідно до існуючих у суспільстві правових норм, а також морально-етичних правил поведінки.

Взаємодія адвоката та суду у судовому процесі на засадах взаємоповаги передбачає такий режим судового засідання, за якого спілкування, реалізація під час судового процесу своїх прав, виконання обов'язків, здійснення будь-яких процесуальних дій відбувається в контексті усвідомлення ними значимості обов'язків один одного, соціальної ролі кожного з них.

Особливістю взаємодії адвоката та суду на засадах взаємоповаги є необхідність (обов'язок) дотримання ними формальних і неформальних правил поведінки, у т. ч. тих, які визнані європейськими стандартами й інтерпретовані у національних актах, що визначають етичні правила поведінки.

Так, наприклад, Бангалорські принципи поведінки суддів встановлюють, що дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм є невід'ємною частиною діяльності суддів, застерігаючи суддю від прояву некоректної поведінки у здійсненні будь-якої діяльності, що пов'язана з його посадою. У стосунках із адвокатами, що мають постійну практику в суді, де розглядає справи цей суддя, вимагається, щоб суддя уникав ситуацій, що могли б викликати обґрунтовану підозру чи створити видимість наявності у судді певних схильностей чи упередженого ставлення. «Суддя підтримує порядок і дотримується етикету в процесі всіх судових розглядів і поводить себе терпляче, гідно та ввічливо щодо сторін судового засідання, присяжних, свідків, адвокатів та інших осіб, з якими суддя спілкується в своїй офіційній якості. Суддя має вимагати такої самої поведінки від законних представників сторін, співробітників суду та інших осіб, що перебувають під впливом судді, підпорядковані йому чи є під його наглядом» [10].

На національному рівні Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р., передбачає обов'язок судді здійснювати судочинство в межах і порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти тактовність, ввічливість, витримку та повагу до учасників судового процесу та інших осіб. Також суддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за будь-якою ознакою (раси, статі, національності, релігії тощо) та дозволяти цього іншим [4].

Водночас Кодекс поведінки європейських адвокатів Ради асоціацій адвокатів і практичних спілок Європи встановлює, що у взаємовідносинах із судом

адвокат, який знаходиться в суді або бере участь у судових слуханнях у справі, зобов'язаний дотримуватися правил поведінки, прийнятих у цьому суді. Зберігаючи належну повагу і ввічливість до суду, адвокат повинен захищати інтереси клієнта чесно і безстрашно, не надаючи значення власним інтересам або будь-яким наслідкам для нього або будь-якої іншої особи. Адвокат не повинен ніколи свідомо надавати суду неправдиву або таку, що вводить в оману, інформацію [11].

На національному рівні Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р., вимагають, аби, представляючи інтереси клієнта або виконуючи функцію захисника в суді, адвокат дотримувався вимог чинного процесуального законодавства, законодавства про адвокатуру й адвокатську діяльність, про судоустрій і статус суддів, іншого законодавства, що регламентує поведінку учасників судового процесу, а також вимог цих Правил, не виявляв неповаги до суду (суддів), поведився гідно і коректно. У ході судового розгляду справи адвокат не повинен порушувати порядок у судовому засіданні, припускати сперечань із судом і висловлювань, що принижують честь і гідність суду або інших учасників процесу [5].

Аналіз наведених норм у сукупності з іншими нормами, що містяться у міжнародних документах і вітчизняних актах, дозволяє зробити висновок, що прояви взаємоповаги між судом та адвокатом під час здійснення судочинства можуть бути різноманітними та полягати у: ввічливому зверненні один до одного; шанобливій і спокійній манері спілкування в судовому засіданні; тактовній і витриманій манері поводження; недопущенні зловживання своїми процесуальними правами; уникненні суперечок між собою та некоректних висловлювань на адресу один одного тощо.

Проте рівень імперативу у забезпеченні дотримання взаємоповаги у судовому процесі щодо адвоката та суду є різним, оскільки на суд покладається обов'язок забезпечувати здійснення правосуддя на засадах поваги. Саме суддя є відповідальним за організацію судового процесу. Він наділений владними повноваженнями вимагати цього від інших учасників судочинства, що забезпечується передбаченою процесуальним законодавством можливістю суду застосувати заходи процесуального примусу (попередження, видалення з зали судового засідання) та винесення окремої ухвали у разі виявлення під час розгляду справи порушення адвокатом закону. Адвокат же такого роду засобами процесуального впливу на суд не наділений. Він лише може ініціювати питання про порушення стосовно судді дисциплінарного провадження за наявності відповідних підстав. Зокрема, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» як підставу притягнення судді до дисциплінарної відповідальності передбачено систематичне або грубе одноразове порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, у т. ч. прояв неповаги під час здійснення судочинства до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу (ст. 92).

Особливістю взаємодії адвоката та суду у судовому процесі на засадах взаємоповаги є також те, що вона зумовлюється і є складовою частиною принципу (само)поваги до посади судді й адвокатської професії, який полягає в усвідомленні суддями й адвокатами значимості та ролі їх професії у суспільстві. У Бангалорських принципах поведінки суддів вказується на необхідність того, щоб судді індивідуально та колективно ставилися до своєї посади як до поважної та почесної, розуміючи ступінь довіри суспільства, докладали всіх зусиль до підтримки та подальшого розвитку довіри до судової системи [10]. Водночас Основні положення про роль адвокатів вимагають, щоб адвокати постійно дбали про честь і гідність своєї професії як важливі учасники здійснення правосуддя [12]. Повага адвокатів і суддів до своєї професії зобов'язує їх здійснювати свою

діяльність, у т. ч. у судовому процесі, таким чином, щоб ніяк не скомпрометувати, не зашкодити авторитету того інституту, репрезентантом якого він є.

Повага інших починається з поваги до себе («я поважаю себе, тому не дозволю іншим себе зневажати»). Та навпаки: повага інших дає привід для поваги до самого себе («я поважаю інших, тому що я поважаю себе»). Тому повага один до одного є невід'ємною складовою частиною взаємодії суду й адвоката в процесі здійснення судочинства.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо доцільним процитувати слова, які історія приписує загальновідомому мислителю та філософу Конфуцію: немає нічого кращого, як жити повагою до будь-якого представника роду людського і поводитися з оточуючими так, щоб у відповідь отримувати бажані вчинки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.
2. Висновок КРЕС № 12 (2009) та Висновок КРЕП № 4 (2009) про відносини між суддями та прокурорами в демократичному суспільстві. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6).
3. Висновок КРЕС № 16 (2013) про відносини між суддями та адвокатами. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6).
4. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. URL: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf).
5. Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р. URL: http://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/DEON_National_CoC/UK_Ukraine_UNBA_Rules_of_Professional_Conduct.pdf.
6. Іваницький С. Принципи адвокатури. Юридична Україна. 2015. № 10–12. С. 117–130.
7. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
8. Козюбра М.І. Верховенство права і Україна. Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63.
9. Повага у процесі спілкування. URL: <http://www.etica.in.ua/povaga-yak-moral-na-osnova-uspishnogo-spilkuвання/>.
10. Бангалорські принципи поведінки суддів від 18 травня 2006 р., схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. № 2006/23. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_j67.
11. Кодекс поведінки європейських адвокатів Ради асоціації адвокатів та практичних спілок Європи. URL: <http://unba.org.ua/akts-naau/downloads/125-pologennya.html?version=1>.
12. Основні положення про роль адвокатів, прийнятті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 01 серпня 1990 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/995_835.